

HET KATHOLIEKE SCHIPPERSWERK IN GENT (Einde negentiende eeuw – 1978)

Deel 2. Nieuw Schippershuis aan de Muide

Marc Hanson

In dit tweede deel over het katholieke Schipperswerk in Gent wordt beschreven hoe aan het einde van de negentiende eeuw een heel nieuw centrum voor schippers werd uitgebouwd aan de Muide, in het hartje van het Gentse schipperskwartier. Naast een kapel, later ook een school, omvatte dit een vergader- en gelagzaal, een bureau, een tuin en... een krulbolbaan. Aandacht wordt besteed aan de uitbouw en de praktische inrichting en werking van het hele project.

Zoals we zagen in deel 1, organiseerden jezùieten en vincentianen al vóór 1898 activiteiten voor schippers in de Posteernestraat en aan de Oude Houtlei. Dat gebeurde in niet al te beste omstandigheden: in een kloosteromgeving, die dan ook nog eens ver van de dokken en de haven gelegen was. Kapel en vergaderruimte waren op de koop toe moeilijk te vinden voor de (vreemde) schippers. Verre van ideaal om de sowieso al niet vrome varende lieden te bereiken. Bovendien moest de schippersaalmoezenier, de man die instond voor de zielzorg van de schippersgezinnen, van hot naar her lopen om schepen te bezoeken. Zou het niet handiger zijn dat de zielzorgers zelf naar één vaste goedgelegen locatie kwamen?

Daarom lanceerde de praktisch denkende initiatiefnemer, jezùietenpater De Beck, het voorstel om een centraal gelegen eigen onthaal- en ontmoetingsruimte uit te bouwen voor de schippers in de directe buurt van de haven en de dokken aan de Muide. Daar verbleven immers veruit de meeste (oud-)schippers en kwamen de meeste schepen aanmeren. Gezien hun nomadisch bestaan, hun verplicht werken op zondag, hun geringe sociale contacten, gebrek aan vorming enz., konden zij zelf niet zorgen voor de nodige stabiliteit en continuïteit van zo'n initiatief. Volgens de pater moest men de schippers die Gent aandeden in dit centrum permanent hulp kunnen bieden op gebied van onderwijs en gezonde ontspanning.

Natuurlijk was er ook een kapel met een honderdtal plaatsen nodig voor een mis met aangepaste preek, voorbereiding op eerste communie, enz. Het was hierbij zeker niet de bedoeling een kapel op te zetten die zou concurreren met de bestaande parochiekerken. Anders dan gewone parochianen, toen sterk gebonden aan hun eigen parochiekerk, konden de schippers altijd al de mis bijwonen in de kerk die het dichtst bij hun aangemeerd schip gelegen was.

Afb. 1. Het schipperswerk was niet enkel religieus en educatief, het was ook sociaal en recreatief. Zo werd er vanaf het begin voorzien in een overdekte bolbaan voor het bij de schippers zeer geliefde krulbolspel. Om publiek te trekken moest het Schippershuis daarover beschikken. Die werd ingericht achter het Schippershuis. Rechts op de achtergrond, de enige persoon zonder hoofddekse: de schippersaalmoezenier. In plaats van Hier vloekt men niet, staat er dwingend: Vloekt hier niet. (Foto uit 1921 in DSMG, collectie Vliegende Bladen – Gent, ‘Straten’: Dok-Noord. Schipperskapel. Schenking Huguette De Bleecker-Ingelaere)

Zeker in Gent, de tweede haven van het land en nog steeds in uitbreiding, konden de katholieken toch niet achteroplopen. Toch was dat het geval: voor alle maatschappelijke klassen waren er in Gent sociale werken, maar niet specifiek voor de schippers. De pastoors die het meest met de schippers te maken hadden, van Heilig Kerst (Sleepstraat) en de H. Jozef (Rabot), hadden hun parochiale kringen ook voor schippers opengesteld. Arthur Verhaegen had ook het lokaal van de Antisocialistische Werkliedenbond in de Oudburg, wieg van de christelijke arbeidersbeweging, ter beschikking van de schippers gesteld. Sommigen waren er wel eens geweest, maar het werd geen succes omdat ze er weinig lotgenoten troffen.

De katholieken moesten beseffen dat concurrenten ook niet stil zaten. Protestant en anglicaanse zendelingen trachtten de schippers voor hun zaak te

winnen, maar vooral de socialisten, die in 1894 hun intrede hadden gedaan in het parlement, waren in Gent te duchten concurrenten. In 1894-1896 hielden ze meetings of trachtten ze een staking op het getouw te zetten. Vooral bij de schippers van Zelzate vonden ze gehoor. Met de nationale verkiezingen van mei 1898 in het vooruitzicht probeerden ze een *Internationale Bond van Scheepslieden* van de grond te krijgen. Ze trachtten varenden voor zich te winnen door een medische dienst en gratis raadplegingen bij rechtsgeschillen in het vooruitzicht te stellen. Hun landelijke plannen voor verschillende havensteden werden uiteengezet in de sinds 1884 verschijnende krant *Vooruit*.

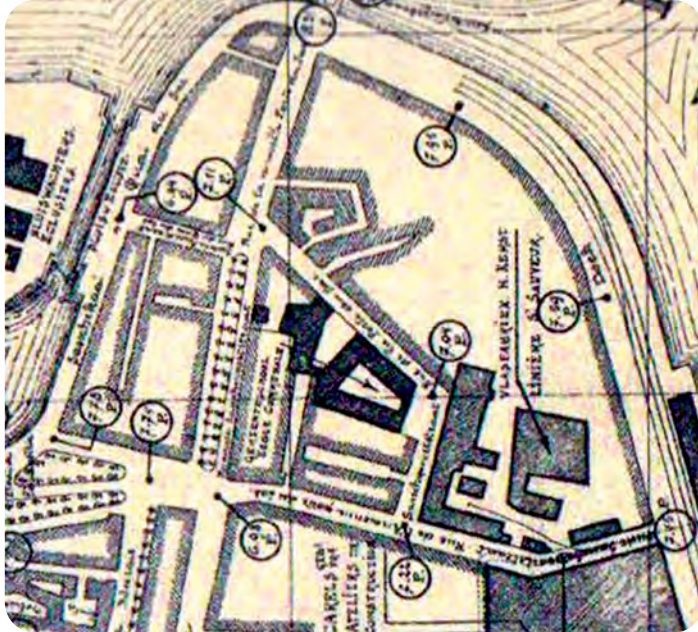
Volgens pater De Beck zou een groep zonder systematische godsdienstige opvoeding, de schippers dus, snel rijp zijn voor het socialisme. In een eigen Schippershuis aan het Dok zouden de katholieken kunnen zorgen voor een tegengif. Hun werk zou zeker gewaardeerd worden. “Als we vroeger, vóór we met ons schipperswerk waren begonnen, aan de dokken of de Voorhaven voorbijkwamen, werden we door de dokwerkers, meestal socialisten, op de meest grove manier beledigd; nu gebeurt dat maar zelden meer”, aldus de jezuïeten-pater.

De plannen worden steeds concreter

Na overleg met de eigen oversten, informeerden de Gentse jezuïeten verder naar gelijkaardige initiatieven in Belgische en buitenlandse havensteden en ze spraken hun uitgebreid netwerk aan om het initiatief van de grond te krijgen. Op 12 februari 1898 schreef pater De Beck een uitvoerige brief naar de Gentse bisschop, waarin hij beargumenteerde waarom een schippershuis aan het Dok wenselijk, ja zelfs noodzakelijk was. Op 7 maart had de overste van de jezuïeten in Gent een onderhoud met bisschop Stillemans, die het initiatief genegen was. Joseph de Hemptinne – De Moffarts (1859-1942) aanvaardde het presidentschap van het Schipperswerk en beloofde concrete hulp te bieden. Op 6 juli bracht pater-overste samen met de Gentse industrieel Victor Casier (1846-1910) een bezoek aan de Sint-Salvatorparochie, waarvan de kerk op een boogscheut van Dok gelegen was. De pastoor wilde de parochiale infrastructuur ter beschikking stellen van het Werk, maar had bezwaren tegen een eventuele nieuwe kapel. Hij vreesde dat een deel van zijn parochianen, onder wie schippers, dan misschien daar de mis zouden bijwonen.

Op vrijdag 8 juli 1898 vond er een eerste van vele vergaderingen plaats na schriftelijke uitnodiging door pater-overste. De jezuïet schetste het Schipperswerk in Gent tot dan toe en stelde dat het de bedoeling was het Werk te bestendigen en steviger te verankeren door het een eigen Schippershuis te geven aan

Dok. Tijdens die vergadering werd een raad van beheer samengesteld met Joseph de Hemptinne junior als voorzitter en Victor van de Put als ondervoorzitter. De jonge Amand Mavaut van Sint-Amandsberg, die inspecteur geweest was van de spoorlijn Gent-Eeklo-Brugge tot aan de overname door de Staat, en die blijk gaf van een pientere handelsgeest, werd secretaris en weldra ook schatbewaarder. Pater De Beck bleef aalmoezenier. Hij stelde Jean Collier, een ex-schipper uit Tamize maar nu wonende in Gent, voor als conciërge.

Afb. 2. De vlasspinnerij Heilig Kerst, de linière Saint-Sauveur (1853-1962) van de familie Casier op een detail van het stadsplan Gent van Compijn en Soenen uit 1912. Enkel de bedrijfsgebouwen staan goed omlindnd weergegeven. De rijwoningen en gebouwen zoals het Schippershuis worden niet gedetailleerd. De cirkeltjes geven de hoogten aan boven de gemiddelde zeespiegel in Oostende. De gebogen lijnen duiden het water in de dokken aan.

De raad telde verder zeven leden, onder wie Arthur Verhaegen, Amand Cooreman en baron Victor Casier. De ouders en voorouders van laatstgenoemde hadden meer dan een eeuw in de Sleepstraat gewoond, zodat de baron goed vertrouwd was met de hele buurt. In 1903 zou hij eredeken worden van de in dat jaar heropgerichte dekenij De Slijpstraat. Op de achtergrond speelde de oude Joseph de Hemptinne (1822-1909) een belangrijke rol. Hij werd door de bestuursleden afzonderlijk geregeld thuis bezocht en om zijn mening en raad gevraagd.

Het had heel wat voeten in de aarde om een Schippershuis materieel en organisatorisch van de grond te krijgen. De belangrijkste initiatiefnemers hebben er in 1898-1899 heel wat vergaderingen aan gespandeerd met ook nog eens tussentijds overleg en briefwisseling. Behalve pater De Beck waren zij weinig of niet vertrouwd met het schippersmilieu en er waren af en toe ook serieuze meningsverschillen en zelfs aanvaringen.

Heel wat vragen en problemen moesten een antwoord of een oplossing krijgen. Wie zal het nieuwe Huis betalen en waar zal het geld voor de dagelijkse werking vandaan komen? Wie zal er zorgen voor de dagelijkse leiding, de uitbating van de zaal, de catechese voor schipperskinderen? Moeten de bezoeken aan de schepen dan nog voortgezet worden? Welke verhouding moet er bestaan tussen de zielzorg voor de schippers en de inzet voor hun materiële en beroepsbelangen? Willen we alleen onze eigen binnenschippers bereiken die varen op Frankrijk, Nederland en de Rijn of zijn ook vreemde passanten in Gent welkom? Hoe worden schippersvrouwen verwelkomd? Samen met hun man of ook zonder? Moet alles op voorhand punctueel uitgestippeld worden of zal het nieuwe werk zich wel gradueel ontwikkelen? Zou het nieuwe Huis kunnen gerund worden onder de koepel van het Gentse Vincentiusgenootschap? Moet er op korte termijn ook een eigen schipperskapel komen? De schippers waren er vragende partij voor, evenals voor een bolspel in de tuin, spel dat toen zeer populair was (afb. 1). In een vergadering van vrijdag 12 augustus 1898 zei Jules Casier s.j. dat hij en zijn broer Amand zouden kunnen rekenen op 25.000 fr. van hun moeder, wonende op een kasteel in Melle, om de kosten van de bouw van een kapel te betalen.

Realisatie van de eerste fase (1898-1900)

Op 12 augustus 1898 stelde Mavaut een rudimentair plan van een schippershuis voor op een terrein van zeven meter voorgevel en twintig meter diepte op het terrein van de vlasspinnerij Linière Saint-Sauveur (afb. 2 en 3). De bouwgrond was uitstekend gelegen tegenover nog verder te bouwen of af te werken maritieme installaties. Het Schipperswerk, waarvoor nog enkele betrouwbare schippers werden gezocht, werd voorlopig nog even ondergebracht in een goed gelegen huis langs de Oude Sassestraat. Tijdens de vergadering van de raad van bestuur van 7 oktober werd het goede nieuws bevestigd dat voorzitter de Hemptinne de financiering van het Schippershuis op zich had genomen.

Ondertussen was het bouwplan van architect Henri Vaerwyck besproken, de vader van de bekende traditionalistische Gentse architect Valentin. De keuze van de architect hield in dat de bouwstijl neogotisch zou worden, in overeen-

nieuwe Schippershuis in mei zou geopend worden. Op vrijdag 12 mei nam conciërge Collier zijn intrek in het gebouw. Op 14 mei ging de inzegening van het Huis niet door omdat bisschop Stillemans verhinderd was. De volgende dag kon het ook niet geopend worden omdat het schilderwerk nog niet af was. In de gelagkamer werd op de muur geschilderd: ‘God, Koning, Vaderland’ en ‘Vrij Verbruik’, beide leuzen ook in het Frans.

Afb. 4. Gevelsteen van een middeleeuws zeeschip, kopie van het exemplaar in de gevel van het gildehuis van de Vrije Schippers aan de Graslei. Foto genomen na de brand in 1989 (DSMG, Vliegende Bladen Gent, waterlopen – binnenschipperij). De voorstelling in de topgevel van de kapel is lichtjes misleidend de ‘bakken’ en spitsen van de binnenschippers leken helemaal niet op karvelen en dergelijke.

De opening gebeurde op dinsdag 16 mei, uiteraard met minder aanwezigen dan op een zondag (slechts twee schippers). Daarna vonden er al direct enkele activiteiten plaats zoals een koffietafel van schippersvrouwen (21 mei) en op 24 mei gaf Victor Casier een tournée générale. De maandelijkse schippersvergadering van zondag 28 mei werd druk bijgewoond. Ondertussen zaten ook de liberalen niet stil. Op 18 juni 1899 stichtten zij de *Schippersvereniging de Schippers van Vlaanderen. Maatschappij van onderlingen Bijstand* met zetel in Café Pierre aan de Vogelmarkt. Op 6 december 1899 brachten colporteurs Het Volk naar de schepen; even later gebeurde dat ook met De Gazet van Antwerpen omdat die meer schippersnieuws bevatte. Op 8 december bracht de bisschop een informatief bezoek aan het nieuwe Huis. Hij vond dat de zaken er niet liepen zoals verwacht. De volgende dag kreeg hij al een brief,

waarin erop werd gewezen dat een totaal nieuw project niet zonder enige kinderziekten van start kon gaan.

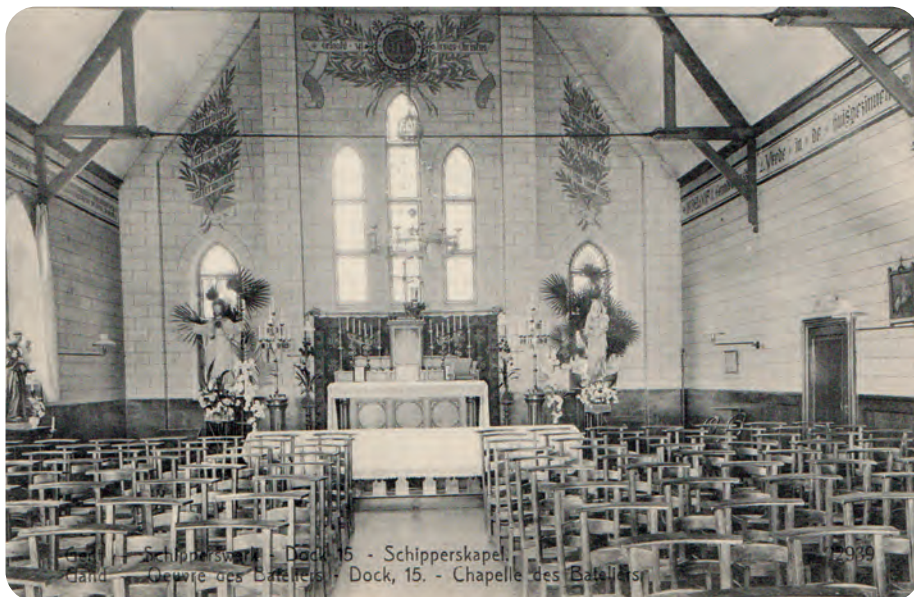

Afb. 5. Ankertje gedragen door een mini zeemonstertje als uithangteken (DSMG, Vliegende Bladen Gent, waterlopen – binnenschipperij). Voor wie het niet zou doorhebben, waren er gevelschriften in drie talen: Schippershuis, Maison des Bateliers en Sailors House.

Afb. 6. Helemaal in de top: geen windhaan, maar een windzwaan... (DSMG, Vliegende Bladen Gent, waterlopen – binnenschipperij).

Ondertussen waren enkele knopen doorgehakt. Andere problemen bleven onopgelost. Het Huis zou niet functioneren onder de koepel van het Vincen-tiusgenootschap, maar de ijveraarsters werden wel nauw bij de werking betrokken. Het Schippershuis zou openstaan voor iedereen, dus ook voor toeval-lige passanten in de Gentse haven. De naam van het Huis in drie talen in car-touches aan de voorgevel was dus een duidelijk statement. De klemtoon zou vooral liggen op de religieuze, morele en sociale actie. De werkingskosten zouden gedekt worden door de giften van goeude weldoeners, de opbrengst van omhalingen door vrijwilligers, de verkoop van postkaarten en de verkoop van (geen sterke!) dranken. Hoewel ongeveer iedereen overtuigd was van de noodzaak van een eigen kapel, ook de bisschop, werd de bouw ervan uit-gesteld wegens geldgebrek. Voorlopig kreeg het Huis ook geen gratis school, omdat een mogelijk lokaal hiervoor veel te klein was en niet geschikt voor on-derwijs.

Afb. 7. Het interieur van de neogotische kapel op de eerste verdieping van het nieuwe gebouw uit 1903-1904 naast het Schippershuis. Een smalle trap leidde naar de kapel, die maximaal 150 personen kon herbergen. Let op het gebruik van ijzeren Polonceau spanten voor de dakconstructie. Het drielicht vooraan symboliseert de Drie-eenheid (God de Vader – God de Zoon en God de Heilige Geest). Verzameling Philippe Bockstael.

Eigen kapel en school vanaf 1904

In juni 1900 vestigden enkele *Soeurs Auxiliatrices des Âmes du Purgatoire*, een congregatie in 1856 in Parijs gesticht door Eugénie Smet (1825-1871), zich in Gent aan Marialand bij de Wispelberg, dus niet ver van de jezuïeten-residentie. Wellicht kwamen ze naar Gent op vraag van de jezuïeten om hen te helpen bij het schipperswerk. Hun constituties waren opgesteld naar het model van die van de jezuïeten en kregen pauselijke goedkeuring in 1878. De zusters, de Mamèrkes in de volksmond, waren niet gebonden aan één specifieke vorm van apostolaat. Behalve bidden voor de zielen in het vagevuur, wilden ze vooral mensen helpen die in moeilijke omstandigheden leefden en werkten. Enkele zusters hebben zich vanaf het begin uitsluitend gewijd aan het Schipperswerk: onderwijs en catechese aan schipperskinderen, voorbereiding op eerste communie en vormsel en zorgen voor de kapel.

Tussen 1900 en 1904 werd een zaal op de eerste verdieping van het Schippershuis gebruikt als voorlopige kapel. In oktober 1900 kon de nieuwe aalmoeze-

nier Desorgher er voor het eerst de mis celebreren. In 1901 leidde bisschop Stillemans zelf de eerste communie van 31 schipperskinderen in de kapel van de Mamèrkes. Na de door een vrouwenkoor opgeluisterde mis hield de bisschop een vaderlijke toespraak. Na afloop van de hele plechtigheid kreeg hij van de aanwezigen een spontaan applaus. Vanaf 1904 zou de bisschop de communieplechtigheid meestal voorzitten, maar dan in de eigen Schipperskapel. Als ultieme voorbereiding op hun eerste communie op tweede of derde Paasdag werd er voor de communicanten een soort retraite georganiseerd. De godsdienstige oefeningen, afgewisseld met ontspanning en maaltijden buitenshuis, gingen door bij de zusters. De jongens logeerden in het Schippershuis, de meisjes bij de zusters apostolinnen aan het Sint-Pietersplein.

In 1903 kwam het vroegere plan voor de bouw van een school en kapel naast het Schippershuis in een stroomversnelling dankzij de definitieve financiële toezegging van de moeder van Jules en Amand Casier. In dat jaar keurde de bisschop de plannen van de raad van bestuur voor beide goed. De neogotische kapel in de traditie van de Sint-Lucasschool werd ingericht op de eerste verdieping, boven de klaslokalen. In 1904 konden zowel kapel als school in gebruik genomen worden. De nieuwe kapel (afb. 7) was in dat jaar ingewijd door de aartsbisschop van Calcutta, de jezuïet Meulemans. Op vraag van de schippers werden er vanaf 1906 elke zondag twee missen gelezen, één om halfzeven en één om negen uur, telkens met aangepaste onderrichting.

Werking

In de namiddag was er ‘patronage’ voor vrouwen en voor jongens en meisjes. Die activiteit was vergelijkbaar met die van de parochiale kringen die vanaf ongeveer 1850 een grote bloei kenden. Eveneens op zondag kwamen schippers samen in het vergaderlokaal om over beroepszaken te spreken. Daarvoor en daarna konden ze in de gelagzaal een biertje drinken en roken. Het nieuwe gebouw herbergde naast een feestzaal ook een kleine bibliotheek met katholieke kranten, enkele tijdschriften en ‘stichtelijke’ boeken. Er was ook een bureau waar schippers inlichtingen, advies en raad in verband met de binnenvaart konden inwinnen. Een eigen bevrachtingskantoor zorgde voor het huren en bevrachten van schepen. Het Werk had vijf tot zes ijveraarsters in dienst, soms echtgenotes van rijke industriëlen, die elke week schepen bezochten om het Schipperswerk voor te stellen en om de schippers(vrouwen) aan te sporen de activiteiten bij te wonen en hun kinderen naar de nieuwe school te sturen. Dankzij de auxiliatricen was het onderwijs aan Dok, zeker vanaf 1904, veel beter georganiseerd (afb. 8). Vóór 1914 kende België helemaal geen leerplicht, zodat schipperskinderen niet of zelden schoolliepen. Een gewone lage-

re school bezoeken lag voor die kinderen niet voor de hand. Ze hadden behoefte aan een school die vlakbij hun schepen gelegen was. Sommige parochiale scholen weigerden schipperskinderen omwille van hun leerachterstand of omdat ze niet een minimaal aantal dagen aanwezig konden zijn. Geweigerde trokken, aldus de katholieken, dan vaak naar een gemeenteschool met veel kinderen van socialistische ouders.

Afb. 8. Een klein klasje schipperskinderen van de Schipperschool, wellicht kort voor de Eerste Wereldoorlog. Bovenaan: de didactische tinnen inhoudsmaten, links naast de deur: de gewichten, rechts: de meetkundige lichamen en een wereldbol, allemaal belangrijke dingen voor toekomstige schippers. Daaronder: uitgerolde kaarten met leerrijke en sprekende afbeeldingen. Hetzelfde klaslokaal was ook in gebruik voor de meisjes. Bemerkt de zeer brave houding van de jongetjes: met de armen gekruist. Zo konden ze geen (of toch minder) kattenkwaad uitsteken! Verzameling Philippe Bockstael.

In hun dagblad *Vooruit* maakten de socialisten reclame voor gratis kostscholen voor schipperskinderen. Het Schippershuis bemiddelde voor sommige ouders bij het zoeken van een goedkoop internaat, meestal gehouden door bevriende zustercongregaties. Af en toe kon het ook beurzen krijgen voor begaafde schipperskinderen. Het bezoek aan de eigen school (externaat) was ondertussen bevredigend, maar met grote verschillen tussen de kinderen. Enkele jongens en meisjes waren in december 1913 (bijna) elke dag aanwezig. Zij logeerden dan vaak bij familie of kennissen of in het Schippershuis zelf (alleen jongens). Sommigen daagden in die hele maand maar één dag op. Eenmaal per jaar was er een prijsuitdeling, waarbij de leerlingen boeken, stof-

fen, kleding, schoenen, speelgoed enz. kregen. Gemiddeld bezochten 40 à 50 schipperskinderen per jaar de school aan 'Den Dok'.

Nauw aansluitend bij het godsdienstonderwijs was de intense voorbereiding gedurende vier à vijf weken op de eerste communie en het vormsel. Ze wer-

Afb. 9. Schippersmeisjes in 1937 met aalmoezenier Duculot. Allemaal uniform uitgedost voor hun plechtige communie, vermoedelijk door toedoen van godvruchtige weldoeners. Met matrozenkraag: niet zozeer omdat het schipperskinderen waren, maar omdat het mode was. Uit: Lekens L. en Lagrou J. (2004), Archiefbeelden. Binnenschippers, Gent.

den gezien als de start van een deugdzaam christelijk leven op de drempel van de volwassenheid. Jongens en meisjes logeerden gratis apart, maar volgden samen de godsdienstige oefeningen en instructies. De ouders deden grote financiële inspanningen om hun kinderen de dag van de plechtigheid zelf op hun paasbest te kleden. Ongeveer één derde van de kinderen werd gekleed op kosten van het Schipperswerk (afb. 9). Vooral de ijveraarsters van Vincentius zetten hierbij hun beste beentje voor om bijvoorbeeld tweedehandskledij aan te passen, op te fleuren, te verstellen enz. Met gespaarde punten voor goed gedrag konden de kinderen in het Schippershuis kleren, speelgoed, devotiepren-tjes, rozenkransen en allerlei prullaria 'kopen'. In 1906 waren er 65 communicanten, in 1911: 75.

In deel 3 zal de moeilijke periode 1914-1945 beschreven worden.